

KES KAITSEB LOOJAT?

1. OSA

Uutmise ajal on kaitset ja turvalisust nõudnud paljude elualade esindajad. Hariduses algas see vist loosunglikest üleskutsetest kaitsta meie õpilast ja laienes seejärel vajadusele kaitsta ka õpetajat. Viimasel ajal on jutud õpilase ja õpetaja kaitsmisest vaibumas. Ju on nad nüüd siis kaitstud või on loobunud mõttest, et neid on üldse võimalik kaitsta.

Ühe kesksema haridusprobleemina on kerkinud päevakorda mure meie ÕPPEkirjanduse käekäigu pärast. Kooliraamatute loomine on praegu ilmselges kriisiseisus ja see näikse järjepannu süvenevat. Funktsionäärid peavad selle põhjusteks meie lagunevat kirjastamissüsteemi ning teisi aja väärilminguid. Kuid keegi pole probleemile lähenenud looja aspektist. Looja oleks nagu mingi hingetu instrument, mille võib igal ajal varnast võtta ja tööle rakendada. Küll ta juba looma hakkab: honorar ju terendab!

Paraku on õppekirjanduse looja niisama kaitsetu kui need, kellele ta loob (õpetaja ja õpilane). Kes on maitsetud õpiku autori kibedat leiba, teavad, et olles õppekirjanduse looja on parim võimalus saada vähe raha ja palju sõimata! Sõimata igal juhul: kui kirjutad halva õpiku, sarjavad sind õpetajad ja konkurendid on parastades vait; kui kirjutad hea õpiku, vaikivad õpetajad (mõni võib-olla isegi kuskil kiidab) ja ründavad turmulega eestlaslikult kadened konkurendid.

Tegelikult ei asu looja mitte kahe tule vahel, vaid neljas suures vastasseisus. See kõik on pärssinud tema loometegevust, hävitanud närvirakke, kahandanud loominguist potentsiaali ja viinud meie koolikirjanduse üsnagi perspektiivsusse olukorda.

Õpetajad looja vastu

Oma edasiviivuse tõttu on see kõige mõistuspärasem opositsioon, mis peaks olema talutav igale tõelisele loojale, kes püüab kooli aidata. Just õpetajate arvamusel on need, keda looja peab esmajoonel (või koguni ainuüksi) arvestama. Õpetajate arvamusel on kõige tõesemad: tunnevad nad ju omal nahal, kas antud õpiku järgi on raske või kerge õpetada. Kui autor ei suuda koostada õpikut, mis koole rahuldaks (vastaks õpilaste ja ka õpetajate tasemele), tuleks tal jõukohasemaid jahimaid otsida.

Paraku on õpetajadki inimesed oma nõrkustega. Reaõpetajad on tavaliselt üsna üksmeelsed, aga pruugib neist vahel kedagi ühendada mõnesse haridusministeeriumi süsteemis töötavasse komisjoni või žüriisse, kui algab mugandumine kõrgema sfääri tultes. Reaõpetajana arvati ühtmoodi, väljavalituna juba teisiti. See-sugust meeleumutust ei saa ka väga pahaks panna: meil on aastakümneid kasvatatud lojaalsust. Teisest küljest mõjub õpetajatele paratamatult tiitlite ja teaduskraadidega pärjatute autoriteet. Üksikud mõjuvõimsad isikud võivad kujundada ainenõukogudes või õppekirjanduse komisjonides endale soodsa mikrokliima, kus õpetajaskonna esindajad on «teadusliku argumentatsiooniga» maha surutud. Kannatajaks jääb looja, kel võib olla küll massi vaikiv toetus, mis aga ei pääse mõjule. Ametliku arvamuseks jääb ikkagi võidutsema (ja ajakirjanduses kõlama) komisjonide hääl, mille vahel võib näiliselt demokraatia õhkkonnas dikteerida üksainus autoritaarne isik. Õpetajad, kuigi salamisi teisiti mõtlejad, lihtsalt ei tihka siin vastu vaielda.

Milles näen väljapääsu? Referendumi korraldamine oleks ebareaalne. Artiklis «Haridus vajab ärisidemeid» (ÕpL 30. juuni 1990) kirjutab Jüri Tuisk: «R. L. (mõeldud on minister Rein Loiku) juhtis tähelepanu Soomes (ja ka Rootsis) kehtivale aksioomile, mis kuulajaile, EHA ja PTUI teadureile, oli küllap vastukarva. Õpikuid ei tohi tellida teadlastelt, vaid ainult tegevõpetajalt. Erandeid ei tehta!»

See on väärt mõte, mida tasub meilgi kaaluda. Praegused haridusjuhid ja õppekirjandusega tegelejad on korduvalt kurtnud, et meil ei jagu autoreid. See väide on vaid osaliselt õige. Õppekirjanduse loojaid napib tõesti, kuid samal ajal tundub, et need kurtjad ei suuda ise kirjutada.

ega tahab ka, et teised seda teeksid. Mõnigi ennast juba ammendanud sooviks jääda viimaseks, kellega vastava aine õppekirjandus lõpeb. Pealegi on Tallinna võimumehed orienteerunud põhiliselt pealinna autoritele ja võibolla ka mõnele tartlasele (emakeele õppekirjanduse autorite seas on ainult üks mittetallinlane, ometi peaks Tartu olema arvestatav humanitaarkeskus!). Perifeeria on sootuks unustatud, kuigi võimekaid autoreid leiaks ääremaaltki. Aga keegi pole neid üles otsinud ja nad ise on selleks liiga ujedad, et ennast pakkuma tulla.

Kui õpetajad hakkavad tegema kooliõpikuid, mis saaks siis HM-i, EHA, PTUI või EOK spetsialistidest? Ei midagi muud, kui igaüks jäägu oma liistude juurde: ametnikud koordineerigu ja teadlased arendagu teadust. Sealjuures ei tohiks teaduse saavutusi õppekirjanduse loojatele vägisi peale sundida. Neid võib ainult soovitada. Õpiku autor vastutab ise oma loominguga eest (et õpik oleks koolis kasutatav) ja seepärast jäägu talle õigus otsustada, mida ja mil määral õppekirjanduses kasutada.

Kui suudaksime õppekirjanduse loojatena kasutada ainult tegevõpetajaid (või vähemalt nende soovitud autoreid), muutuksid õpetajad ise loojateks (või loometulemuse eest vastutajateks) ning õpetajate ja loojate opositsioon kaoks sootuks. **Kõik õppekirjandusega tegelevad komisjonid on seda tervemad, mida suuremas ülekaalus on nendes õpetajad-praktikud.** Ainult siis võib loota, et esikohale nihkuvad kooli huvid.

Kirjastus looja vastu

Kirjastustöötajatele mõtlemine tekib paljudes loojates vastuolulisi emotsioone. Üldjuhul pole loojat kirjastuses keegi kaitsnud ja ta on pidanud seda ise tegema.

Kui palju energiat nõudis näiteks 80. aastate alguses (vist Mati Hindi eestvedamisel) alanud võitlus selle eest, et õpikute kaantele jõuaksid initialsialide asemel autorite eesnimed. Kas senist barjääri põhjustas mingi tobe seadus või lihtsalt tava, aga lõhkuda polnud seda kerge. Lõpuks andsid kirjastustöötajad siiski järele ning tänaseks on autori eesnimi õpperaamatu kaanel saanud normiks. Aga milleks oli sellise normaalse asja pärast üldse tarvis piike murda?

Muidugi on igal autoril kirjastusega oma vahekord. Meele teeb mõruks, kui oled korrektureipoognates paranandanud viimse kui vea, raamatu ilmu-

misel aga avastad, et kõik need vead on «ilusasti» alles.

Mõni aeg tagasi, kui looja A viis kirjastusse oma elutöö — raamatu käsikirja, mida meie rahval pole olnud juba ligemale kolmveerand sajandit —, võttis toimetaja autori vastu kui viimase meremõrtsuka. Tundus, et ta oli mingi kirjastusvälise jõuga üles keeratud. Väga võimalik, et see oli mõni autori konkurent, kellele ei meeldinud, et too oli nii suure tööga üksi maha saanud. Ja mida kõike loojale käsikirja põgusal lehitsemisel ette ei heidetud! Asi paranes järsult, kui autor oli lauale tõstnud «meelehea» toimetajale. Tänu toimetuse juhataja arukusele sai kõik korda. Ja toimetamisel osutus käsikiri koguni nii kvaliteetseks, et autorit polnud tarvis küsitavuste lahendamiseks mitte kordagi välja kutsuda. Miks oli siis tarvis sellist ebameeldivat eelmängu?

Autoril olevat õigus oma raamatule kunstnik valida. Looja B üritas poolteise aastakümne jooksul seda õigust kasutada alles mõõdund talvel. Autori valitud kunstnikul, kes liigub üpris vaevaliselt, lasti mitu korda sõita Tallinna ja Tartu vahet, käia kirjastuses mitmetes kabinetides. Lõpuks paluti tal teha proovitööd, millele hinnangu andmine muudkui venis ja venis. Siis tilkus kuskilt läbi, et küsimus lahenes vist positiivselt. Lõpptulemus oli ikkagi negatiivne: «Ülal» öeldi, et asi otsustati «all», «all» jälle, et «Ülal». Veider kometimäng igatahes!

Toodud näiteid võib siiski pidada erandlikeks. Loojad teavad, et ka kirjastusel on praegu rasked ajad. Ei tea nad seal isegi, mis neist saab või kuidas hakkab töö kulgema. Seepärast peame olema siiralt tänulikud, kui kirjastajatel on jätkunud inimlikkust ja tõist suhtumist. Eriti sümboolne on asjaolu, et «Valguse» töötajad on tavaliselt seisnud väljaspool HMi liinis sõlmonud intriige. Kirjastajad on teinud truult oma igapäevast tööd, laskmata end häirida autoritevahelistest pingetest. Ja tänu sellele pole meie lapsed jäänud õpikuteta. Praegusel segasel ajal on kirjastajad koguni nii tublid, et ajavad neidki asju, mis varem kuulusid HMi pädevusse: lepivad autoritega kokku kordustrükkide suhtes, esitavad omapoolseid soovitusi paranduste tegemiseks jne. Selle võrra on Eesti Õppekirjanduse Keskusel muidugi lihtsam.

Kirjastuse ja loojate edasine vahekord peaks veel rohkem rajanema vastastikusele austusele, milleks on vaja mõlemapoolset pädevust ja tolerantust.

(Haridus)ametnikud looja vastu

Ametnike ja loovisikute vastasseis on olnud igipõline, haridusametnike ja õppekirjanduse loojate opositsioon selle loogiline koostisosa.

Üldise suundumise määrab hariduse madal prestiiž meie ühiskonnas. Sellest johtub ka lugupidamatus koolikirjanduse loojate vastu. Õpikute autoreid on eiranud isegi õpilaste mõeldud ENEKE, rääkimata ENEst. Pedagoogikateadus nagu polekski teadus (miks eksisteerib siis ikka veel PTUI ja antakse välja teaduskraade pedagoogika alal?), õpikute kirjutamine nagu polekski loov töö. Tahaks väga küsida härrastelt ENE peatoimetusest, miks helilooja, muusik, näitleja, kirjanik, kunstnik või arhitekt on rohkem looja kui kümnete õpikute autorid?

Esimestele on meie teatmeteoses reserveeritud auväärne koht, viimastele mitte. Ilmeka näite suhtumisest võib tuua ühest talvisest mälumängust, kus küsiti: «Millega on läinud eesti kultuurilukku kooliõpikute autor N. N.?» Vigurküsimus see polnud: žüriid ei rahuldanud vastus «kooliõpikute autorina». Taheti saada hoopis seda, et N. N. asutas mingi trükikoja. Ju oli see siis olulisem kultuurisündmus kui looja roll.

(Järgneb.)

L.-O. OJA